

УДК
ББК

*Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 2 від 26.09.2017)*

Проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України (20-ті – середина 30-тих років ХХ століття): колективна монографія / авт. кол.: І. В. Албул, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко та ін. – Умань : **ВПЦ Візаві**, 2017. – 406 с.

У монографії здійснено цілісне і системне розкриття проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України у 20-ті – середині 30-тих років ХХ століття. Монографія складається з передмови та чотирьох розділів: теоретичні основи соціального виховання як наукова проблема; становлення і розвиток закладів соціального виховання (20–30-ті роки ХХ століття); історія соціального виховання в персоналіях; зарубіжний досвід соціального виховання.

Для наукових працівників, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, дослідників, а також усіх, кого цікавлять проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України.

УДК
ББК

Матрос Ольга
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА
ТА БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МАРІЇ ЛУЧИЦЬКОЇ
в кінці ХІХ – на початку ХХ століття**

У процесі дослідження розбудови національної освіти важливого значення набуває вивчення періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли формувалася національна ідея, розвивалася українська культура й відбувався духовний розвиток народу. Цей період в історії характеризувався пошуками шляхів становлення національного відродження освіти, самоусвідомлення українців через розвиток і збереження української культури та національної ментальності. Вітчизняна педагогічна думка цього періоду представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, культурних,

громадських діячів, серед яких чільне місце належить Івану Васильовичу Лучицькому (1845–1918) – українському історичу, педагогу, просвітнику та активному громадському діячу. Головним завданням своєї творчості він вбачав у розвитку рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації.

Особистість І. Лучицького, його різнопланова діяльність привертала увагу вчених у різні періоди розвитку вітчизняної науки, зокрема, педагогічна та викладацька діяльність, участь у національно-просвітницькому русі ХІХ ст., боротьбу за українську мову в Державній думі, громадська та культурно-освітню діяльність. Але у травні 1875 р. І. Лучицький пережив важливу подію у своєму житті – одруження з яскравою, освіченою жінкою Марією Вікторівною Требінською¹. Вона пліч о пліч працювала зі своїм чоловіком, їздила до Франції для поповнення ним матеріалів в архівах, приймала гостей у домі, які були однодумцями, учнями, товаришами вченого, але на жаль М. Лучицька не така відома у сучасній літературі, як Іван Лучицький.

Марія Вікторівна Лучицька (1852–1924) – відома літераторка, перекладачка-поліглот художньої і наукової літератури із європейських мов, а також активна громадська діячка у сфері соціальної допомоги та благодійності. М. Лучицька була дочкою Коллежського Регістратора, а це був найнижчий дворянський чин 14 класу в Табелі про ранги в Росії ХVІІІ–ХІХ ст. Разом зі своїм чоловіком – Іваном Васильовичем внесли вагомий вклад у формуванні культурного середовища в Києві у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Як згадує О. Новікова «Марія Вікторівна була надзвичайно обдарованою людиною. Але вона була представницею середовища, де дівчата із звичайними здібностями виростили також освіченими гуманними людьми, що часто працювали вчительками в родинях і гімназіях і несли світ знань у народ. Є згадки проте, що М. Лучицька допомагала хворим, неписьменним, діяла в різних благодійницьких товариствах»².

¹ Таран Л. В. Іван Васильович Лучицький (1845–1918) / Л. В. Таран // Портрети істориків : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 268.

² Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Лучицьких (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] : [Збірник] / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,

Восени 1874 р. Марія Вікторівна Требінська познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком, а в травні 1875 р. вони одружилися. М. Лучицька ще до зустрічі з Іваном Лучицьким готувалася до вступу на медичний факультет університету в Цюріху. Самостійно вивчила латинь, прочитала Корнелія Непота, Цезаря, вивчала математику. Під впливом І. Лучицького, яркого і емоційного, вона захопилася історією. Після весілля подружжя поїхали до Парижу. Чоловік М. Лучицької домовився, що б вона працювала в парижському архіві з документами на іспанській мові. У 1877 р. у них народився син – Володимир, а у 1880 р. донька – Ольга, а згодом син Микола³.

В Парижі Марія Вікторівна переклала на російську мову працю Г. Спенсера «Обрядовое правительство», яка була надрукована в «Отечественных записках». Ця публікація стала початком її активної літературної діяльності та першим серйозним заробітком. Друга робота – переклад статті «Леонардо да Винчи» із італійського журналу для «Отечественных записок». Згодом, Г. Спенсер запропонував видати в Росії його «Описательную социологию Англии», але для її видання у Лучицьких не було коштів.

Після повернення подружжя в Київ 1 серпня 1875 р. кошти на видання книги Г. Спенсера дав у позику батько І. Лучицького – Василь Іванович. М. Лучицька зробила переклад. Роботу надрукували у 1200 примірників. Весь тираж був закуплений книговидавцем Федоровим, тому М. Лучицька отримала солідний гонорар після повернення боргу за друк батькові чоловіка – 500 руб⁴.

У 1875 р. М. Лучицькій запропонувала А. Кістяківська стати членом Денного притулку для дітей робітничого класу, яка була головою цього товариства після Л. Драгоманової. Згодом М. Лучицьку обрали секретарем товариства і 15 років вона виконувала ці обов'язки. Цей заклад, який спочатку складався з одного притулку із 30 дітей, розрісся до 5 притулків, і один

Інститут всесвітньої історії РАН (м. Москва) ; упорядкув., опрацюв. текстів, вступ. слово, біогр. та бібліогр. матеріали О. О. Новікова ; голова ред. кол. П. С. Сохань. – К. : [б.и.], 2007. – С. 13.

³ Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Лучицьких (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] : [Збірник] / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут всесвітньої історії РАН (м. Москва) ; упорядкув., опрацюв. текстів, вступ. слово, біогр. та бібліогр. матеріали О. О. Новікова ; голова ред. кол. П. С. Сохань. – К. : [б.и.], 2007. – С. 302, 313.

⁴. Там само – С. 294

єврейський, які разом нараховували близько 3 тисяч дітей по всіх притулках. В основі цих притулків лежала виключно безкорислива праця жінок інтелігенції, які для утримання цих притулків влаштовували благодійні вечора, бали, концерти, лекції, новорічні ранки, лотереї, збирали кошти, пожертвування⁵.

Також, М. Лучицька приділяла багато часу для громадської діяльності, адже вона займалася дитячим притулком в Києві, стала членом розпорядчого комітету Вищих жіночих курсів, на яких згодом викладав її чоловік. У книзі В. Онопрієнка вказані спомини М. Лучицької про діяльність у Вищих жіночих курсах, зокрема: «На членах комітету лежав обов'язок добувати кошти для підтримки курсів, чергувати по черзі на курсах, записувати слухачок, пояснювати їм різні незрозумілі для них моменти, відвідувати засідання комітету два рази на місяць. Курси працювали дуже успішно, адже необхідність у вищій освіті була дуже сильною для тодішньої жіночої молоді⁶.

Влітку 1878 р. Марія Вікторівна з чоловіком відвідали Москву, де в будинку відомого історика М. Ковалевського відбулося їхнє знайомство з видавцем К. Солдатенковим, який замовив М. Лучицькій переклад трьох томної «Истории XIX века», яка була опублікована під редакцією І. Лучицького. Після цього протягом трьох десятків років К. Солдатенков постійно замовляв у М. Лучицької переклади історичних праць. У його видавництві М. Лучицька опублікувала «Историю современной Европы» Эндрюса, «Историческую географию» Е. Фримана, «трехтомную Историю Франции» Л. Грегуара⁷.

Ще одним моментом у благородній діяльності М. Лучицької було те, що вона допомагала влаштовувати в Києві перші концерти Миколи Віталійовича Лисенко.

У 1882 р. до М. Лучицької надійшов лист з подякою від студентів Ф. Василевського, А. Урусова та М. Молчановського та ін., у якому зазначалося: «...дозвольте виразити нам вдячність за щире Вашу участь і сприяння, яке Ви нам виявили при влаштуванні музично-танцювального вечора, який відбувся 21 лютого 1881р. в будівлі

⁵ Там само – С. 298 – 299.

⁶ Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – С. 17–18. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).

⁷ Там само – С. 18–19.

Київського університету Св. Володимира для допомоги недостатніх студентів нашого університету»⁸.

Поворотним моментом у житті сім'ї Лучицьких став 1890 р., коли всю Росію охопив страшенний голод. Інтелігенція, всі здорові сили суспільства прагнули допомогти страждаючому народові. Інтелігенція Києва вирішила видати «Киевский сборник в пользу голодающих», залучити до участі у ньому українських, російських і закордонних письменників. А М. Лучицькій вдалося отримати для збірника ряд творів скандинавських письменників⁹. Як згадує у своїх мемуарах М. Лучицька: «...найбільш охоче відгукнулися скандинави – кожний, до кого я звернулася, прислав свої твори, хто повість, хто відбиток. Німці також відізвилися. Найменше, хто відгукнувся на прохання були французи, у них, по їх словам нічого не було готово, а написати що-небудь нове не було часу. Тому зібралась група київських письменників, і через деякий час збірник був готовий»¹⁰. На долю М. Лучицької випав переклад всіх скандинавських творів. Г. Леффлер прислав частину своїх спогадів про чудову жінку Софію Ковалевську, яка читала лекції у Стокгольмському університеті. Ці спогади у Г. Леффлера придбав журнал «Северный вестник» та доручив Марії Вікторівні їх переклад¹¹.

У 1892 р. у «Северном вестнике» був надрукований переклад М. Лучицької біографії С. Ковалевської і книга Е. Фрімана «Историческая география».

У 1895 р. видавець К. Солдатенков замовив у М. Лучицької переклад Л. Грегуара «История Франции в XIX веке», який вона здійснила і праці автора вийшли в чотирьох томах у 1896-1897 рр¹².

М. Лучицька вивчала данську мову, тому переклала і опублікувала в «Северном вестнике» роман Б. Бйорнсона «Новые веяния», видала за власний рахунок два збірника праці скандинавських письменників із розповідями Б. Бйорнсона, Х. Ібсена, Габорга. Журнал «Северный вестник» зробив Марію Вікторівну постійним своїм

⁸ Спр. 57126. Письмо М. В. Лучицкой от товарищей распорядителей вечера. 1882 г. 1арк.

⁹ Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – С. 24–25. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).

¹⁰ Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 323

¹¹ Там само. – С. 323–324.

¹² Там само – С. 325

автором. Перекладачка багато публікувалася в журналі «Божий мир». Значною подією став її переклад «Истории Европы XIV века» Ч. Файфа¹³.

У 1899 р. до М. Лучицької звернулася Леся Українка з проханням дати їй декілька уроків шведської мови, на що та погодилася. Як згадує М. Лучицька: «Учениця виявилась досить здібною до засвоєння мови»¹⁴.

У 1900 р. Марія Вікторівна важко захворіла від перевтоми тому їй прийшлося редагувати переклади збірники творів Золя і Гюго для київського видавця Фукса¹⁵.

М. Лучицька з І. Лучицьким неодноразово збирали кошти для тих, хто їх потребував, голодуючим шляхом видання збірників, до яких долучали видатних російських письменників, таких як: М. Лескова, В. Короленка, М. Горького, Ф. Сологуба, К. Станюковича та ін. З багатьма із них подружжя Лучицьких пов'язувала дружба і постійне листування¹⁶.

Предметом особливого піклування родини Лучицьких були Вищі жіночі курсив Києві, де І. Лучицький викладав з 1878 р., з початку їх заснування. Про це свідчить постанова Розпорядчого комітету Вищих жіночих курсів повідомити комітет про власний курс лекцій ученого на затвердження попечителем Київського навчального округу¹⁷.

І. Лучицькому цікаво було викладати на курсах, про що згадує у мемуарах його дружина Марія Вікторівна, яка була членом Розпорядчого комітету при Вищих жіночих курсах: «І. Лучицький вважав, що читати лекції студенткам досить приємніше, а ніж студентам, так як у слухачок легше пробудити інтерес і вони більше захоплюються предметом, що викладається. Таке ставлення до жіночих занять у вищих навчальних закладах він зберіг до кінця своєї викладацької діяльності»¹⁸.

Так, за благодійної участі І. Лучицького, а саме на кошти від прочитаних ним лекцій, Київським товариством грамотності була

¹³ Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – С. 25. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).

¹⁴ Там само – С. 329.

¹⁵ Там само. – С. 329..

¹⁶ Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – С. 30. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).

¹⁷ Спр. 8044. Распорядительныйкомитет по устройству Высших женских курсов в Киеве И. Лучицкому. Письмо 9 октября 1878 г., 1 арк.

¹⁸ Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 303.

заснована народна безкоштовна бібліотека-читальня для всіх жителів міста Києва та планувалося зібрати, по можливості, всі матеріали з народної освіти взагалі та з народної освіти Південно-Західного краю. Плати за користування книгами та періодичними виданнями не брали, а ті, хто бажав взяти книги додому, повинні були надати поручительство від особи, яка займала привілейоване громадське становище, або була відома адміністрації бібліотеки. Також при Товаристві була організована особлива бібліотечна комісія, яка, крім формуванням бібліотеки, займалася пошуком коштів на розповсюдження книг серед народу та збором інформації про школи, які найбільше потребують бібліотеки. Активну народно-педагогічну роботу вела у Товаристві дружина І. Лучицького, М. Требінська, яка порушила питання про необхідність організації при Київському товаристві грамотності особливого бюро, яке збирало б свідчення про вчителів, що шукають роботу, а також про вакантні вчительські посади¹⁹. А в 1897 р. М. Лучицька стала попечителькою відкритої у жовтні 2-ї недільної жіночої школи у Павловському провулку. Загалом у цьому році було відкрито три недільні школи в м. Києві: дві чоловічі на Маріїнсько-Благовіщинській вулиці та в передмісті міста Звіринці, і одна жіноча в Павловському провулку. Всі три недільні школи були засновані у денних притулках для робітничого класу на таких умовах: 1) завідувачами школи ставали священики, затверджені Київським Відділом Училищної Єпархіальної Ради; 2) учні призначалися Радою Товариства після згоди священика, що завідував школою, і докладав про це відділу Єпархіальної Ради; 3) програми школи повинні відповідати церковно-приходським; 4) попечительство школою може бути надане особам, які рекомендовані Товариством; 5) нагляд над школами повинен здійснюватися на загальних основах, як і в церковно-приходських школах; 6) у ролі заоновчителя у недільні школи запрошуються виключно викладачі духовно-навчальних закладів²⁰. Марія Вікторівна ввійшла до складу Шкільної Комісії, яка мала на меті розробляти як теоретичні, так і всі практичні питання, пов'язані зі шкільною справою²¹.

¹⁹ Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1896 г. – Киев : Типография императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчака-Новицкого, 1897. – С. 8,12,14.

²⁰ Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1897 г. – Киев : Типография императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчака-Новицкого, 1898. – С. 10–11.

²¹ Там само – С. 31..

На початку 1901 р. представниця групи інтелігенції м. Києва, які заснували жіночу недільну школу в Павловському Денному притулку, запропонували М. Лучицькій очолити цю школу. Марія Вікторівна погодилася бути завідуючою і викладачкою в одній із груп. Всі 50 осіб склали групи по 5 осіб. Їх навчали читанню, письму, арифметиці, географії, історії²².

М. Лучицька постійно дбала про недільні школи, запрошувала різних відомих діячів для читання лекцій на користь недільної школи. Цьому свідчить лист, який надійшов до Марії Вікторівни від письменника С. Ємтатвевського 1901 р., в якому зазначалося: «Дуже шкода, що не міг відповісти Вам вчасно. Лист шукав мене у Петербурзі, а знайшов у Ялті лише сьогодні, 26 січня. Але, загалом, я не зміг би виконати Ваше прохання, прочитати лекцію у недільній школі, не дивлячись на глибоке співчуття до недільних шкіл, на жаль, я ніколи не виступав перед публікою і не можу виступати...»²³.

В 1902-1903 рр. М. Лучицька редагувала і підготувала до друку видання повного зібрання творів Е. Золя, яке вийшло у світ у видавництві Фукса в 1903 р²⁴.

Загалом, вона відредагувала 22 томи творів Гюго і 48 томів Золя, написала дослідження про Х. Ібсена. Вона вперше ввела в коло читання сучасників скандинавську літературу ХІХ–ХХ ст. – Г. Брандеса, Х. Ібсена, Б. Бьєрнстона, Г. Леффлера та ін²⁵.

Про благодійну діяльність М. Лучицької свідчить і те, що до неї часто зверталися за допомогою. Так, наприклад у 1906 р. до перекладачки надійшов лист від ради Вищих жіночих курсів у Казані. У листі зазначалося, що рада прагне придбати книги з предметів історико-філологічного та юридичного факультетів для заснування студентської бібліотеки Вищих жіночих курсів, тому звертається до М. Лучицької з проханням пожертвувати на користь бібліотеки по можливості всіх

²² Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 331–332.

²³ Спр. 8127. Лист письменника до М. В. Лучицької з приводу лекцій на користь недільних шкіл Ялти в Київ. 26 січня 1901 р. 1 арк.

²⁴ Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 332.

²⁵ Там само – С. 13.

власних видань та чим виразити співчуття до вищої жіночої освіти в Росії²⁶.

На зламі свого життя Марія Вікторівна отримувала мізерну пенсію (20 крб.), а з нею жила ще стара няня її дітей і онука Оленка, дочка загиблого сина Миколи, так що М. Лучицькій доводилося підробляти ще уроками французької.

У 1924 р. М. Лучицька померла. Такою була «подяка» від деяких тих, кому вона в дитячих притулках несла світ знань і любові, створювала разом з іншими інтелігентами сите життя і можливість навчатися²⁷.

Отже, діяльність М. Лучицької тісно пов'язана з культурно-освітньою та громадсько-благодійною, адже Марія Вікторівна активно сприяла благодійним організаціям Києва та інших міст з метою допомоги незаможним студентам, дітям робітників, сиротам і поліпшення побуту робітничого класу в Києві й інших містах, виконувала обов'язки завідуючої у недільній школі в Павловському Денному притулку і викладачкою в одній із груп, була членом Розпорядчого комітету при Вищих жіночих курсах. Важливим аспектом у її діяльності було те, що вона до кінця свого життя займалася перекладами книг відомих світових авторів, чим збагачувала культурний розвиток українського народу.

²⁶ Спр. 553. Письмо Лучицкой Марии с просьбой пожертвования всех ее изданий студенческой библиотеке Высших женских курсов в Казани. 4 декабря 1906 г., 1 арк.

²⁷ Таран Л. В. Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) / Л. В. Таран // Портреты историков : время и судьбы: в 2 т. – Т. 2: Всеобщая история / [отв. ред. Г. Н. Севастьянов и др.]. – М. : Иерусалим, 2000. – С. 315.